

УЧАСТЬ ДВОРЯН ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ У СТАНОВЛЕННІ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ (друга половина XIX – початок XX ст.)

Л.Ф.Циганенко

(кандидат історичних наук, доцент, докторант,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

У статті розглядається участь південноукраїнських губерній у становленні регіональної фінансової системи впродовж другої половини XIX – початку XX століття та їх роль у товарообігу цього регіону.

В статье рассматривается участие южноукраинских губерний в становлении региональной финансовой системы в течение второй половины XIX – начале XX века и их роль в товарообороте этого региона.

Поряд з розвитком сільського господарства і промисловості у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. на теренах Катеринославської, Херсонської, Таврійської, Бессарабської губерній відбувалося становлення і розвиток фінансових установ. Фінансова система була вагомим складником товарно-грошових відносин.

У науковій літературі питання участі дворян Півдня України в кредитно-банківських компаніях не розглядалося. Ми маємо лише поодинокі згадки у роботах Б. Ананьїча, О. Боханова, І. Довжука, О. Доніка.

Державний банк, який було відкрито у 1885 р., офіційно являючись комерційним закладом, значну частину своїх коштів витрачав на потреби дворян. Кредити видавалися строком від 48 до 66 років. Здебільшого дворяни брали кредити в банках під заставу землі. Кошти дворян зберігалися на рахунках у банках, окремі з них жили на відсотки вкладеного капіталу. Дворяни брали у державних банках цільові кредити, які використовували для спорудження приміщень, заснування підприємств для переробки продукції, закупівлі племінних тварин (1, 37-38).

Після реформ 60-70-х рр. на Півдні України відбулася так звана „засновницька лихоманка”. Було відкрито багато промислових підприємств та акціонерних банків. У другій половині XIX ст. лише в Одесі з’явилося більше десяти нових банків і кредитних товариств. У Херсонській губернії відкрили Земський банк (1865 р.), Товариство взаємного кредиту (1868 р.). Діяв Одеський комерційний банк (1870 р.), Одеське кредитне товариство домовласників (1872 р.), відділення Московського торговельного банку (1875 р.), Одеський дисконтний банк (1879 р.), Торговельно-промисловий банк (1889 р.), Бессарабсько-Таврійський земельний банк (1872 р.) (2).

Дворяни володіли офіційним правом на заміщення „посад директорів та їх товаришів у громадських міських банках” (3, арк. 1). Ініціаторами і засновниками Земського банку Херсонської губернії були колишній губернський предводитель дворянства Касинов, дворяни – землевласники Сухомлинов, Чижевич, Бірара (4). Філією Дворянського земельного банку в Одесі керував дійсний статський радник О. Сухотін (5, 69).

Уповноваженим відділу фінансів Бессарабсько-Таврійського земельного банку працював дійсний статський радник К. Кухта, членом правління був дійсний статський радник Г. Свіґріоґру. Земський банк Херсонської губернії очолював дійсний статський радник Є. Еліат. Директорами були дворяни А. Нестеренко та В. Антонович. До наглядової ради цього банку входив дворянин П. Новицький, предводитель Херсонського дворянства барон М. Рено. Управителем Селянського поземельного банку цієї губернії був дійсний статський радник О. Сухотін. «Товаришем» директора Одеського міського громадського банку працював Олександр Михайлович де-Рібас. Дворяни зайняли провідне місце і в закладах дрібного кредитування – земські каси, кооперативні фінансові заклади та союзи.

Значний внесок у розвиток кредитних установ південного регіону зробили брати Олександр Григорович (1807-1872) та Микола Григорович (1811-1892) Тройницькі. Їх давній дворянський рід походив з Полтавської губернії.

Олександр Григорович Тройницький був ад'юнктом ліцею з фізико-математичних дисциплін, редактором „Одеського Вісника”, пізніше став таємним радником, сенатором, заступником міністра внутрішніх справ, членом Державної ради (6).

Кар'єра Миколи Григоровича Тройницького була скромнішою. Відомо, що він працював керуючим Одеської сухопутної митниці. Відразу після створення головної кредитної установи імперії – Державного банку – Микола Григорович брав активну участь у роботі його відділення в Одесі. У 1862 р. він обіймав посаду одного з двох директорів, а з 1864 р. керував Одеською конторою Державного банку. Водночас М. Тройницький був головою правління Одеського товариства взаємного кредиту. Закінчив кар'єру Микола Григорович дійсним статським радником, був членом багатьох комітетів і благодійних товариств регіону (7).

Потрібно визнати, що громадська думка досить неприхильно ставилася до акціонерних приватних закладів. У 70-х рр. XIX ст. клієнти неодноразово висловлювали нарікання щодо діяльності Кишинівського комерційного банку, Бессарабсько-Таврійського земельного банку, товариств взаємного кредиту. Характерно, що всі ці нарікання стосувалися умов кредиту, розтрат, зловживань службовим становищем з боку окремих працівників.

Наприкінці 90-х років XIX ст. відбувається поступове зрощення банківського капіталу з промисловим. Відомі чисельні факти участі представників банків у правліннях підприємницьких фірм. У свою чергу великі промисловці й керівники провідних підприємств з'являлися у радах великих банків. Серед них були відомі підприємці П. Харитоненко, Л. Бродський, голова Нікополь-Маріупольського товариства А. Бородін та інші.

Темпи накопичення приватного капіталу на півдні імперії були досить значними. Відомий підприємець А. Алчевський, який у середині 70-х років XIX ст. мав капітал в 304 млн. крб., у 90-х володів уже 30 млн. крб. Статок дворянина Раллі у цей час оцінювався в 25-30 млн. крб. (8).

Одночасно зростали борги окремих дворян. У 1831 р. відомий у Бессарабії дворянин Манук-Бей став боржником у дворянина Меліктурова, заборгувавши йому 140 тис. крб. Дворянин Кассо у 1846 р. позичив дворянину Панаїоту 19 тис. крб. У 1860 р. дворянин Згура взяв у борг у поміщика Мурузі 12 тис. крб. (9, 44). Значні позики надавала бессарабська поміщиця Леонард-Комарова. Її позики в іпотечних банках склали 23 976 млн. крб. Разом з чоловіком вони володіли 25 827 дес. землі, зокрема, в Бессарабії 18 626 дес., у Псковській губернії – 4 501 дес., у Волинській – 2 700 дес. Її рухома і нерухома власність разом із землею оцінювалася в 5 млн. крб. (10, 182-183). Кількісно участь південноукраїнського дворянства у фінансових справах була скромною, але воно сприяло прояві приватної ініціативи у розбудові фінансової системи регіону.

Іпотечним кредитом займалися приватні банки. Херсонський земський банк і Бессарабсько-Таврійський земельний банк станом на 1 січня 1918 р. видали дворянам губернії позик на суму 52 216 100 крб. У правліннях Одеських банків брали участь дворяни регіону – Родоконакі, Вучин, Побутов, Рафалович, Ефрусі, Раллі (11, 147).

В середині 90-х рр. лише бессарабські дворяни отримали 51 млн. крб. сріблом позики під довготерміновий заклад 52 % площ своїх земель. У 1883-1916 рр. бессарабські поміщики в земельних банках отримали кредитів на суму 111 млн. крб. (12, 146-147). У 1916 р. в Бессарабії з 1 656 тис. дес. приватної землі 1 251 тис. десятин (76 %), були закладені в іпотечних банках. Крім іпотечного кредиту, для збільшення своїх оборотних коштів та розширення виробництва дворяни Бессарабії користувалися цільовими кредитами Державного й акціонерних банків.

Георгій Оттонович Раух мав землі у Ананівському, Тираспольському повітах Херсонської губернії, Овруцькому повіті Волинської губернії. Одночасно Г. Раух був пайовиком Сувундуцько-Орської золотопромислової компанії, мав вклади у Лондонському

відділенні Російського банку зовнішньої торгівлі, Петроградському товаристві взаємного кредиту тощо. Він займався також вивозом за кордон залізної руди з Волинської губернії, лісорозробками, торгівлею лісом.

Модернізаційні процеси в аграрному секторі ставили дворян-землевласників у скрутне становище. Деякі з них розорявалися через відсутність оборотних коштів, інші заставляли свої маєтки в пошуках грошових ресурсів.

У журналі „Вісник фінансів, промисловості і торгівлі” (1898 р.) були оприлюднені списки дворян-боржників краю. Серед них С. Кассо – 566 тис. крб. боргу, Л. Кассо – 116 тис., І. Іловайський – 488 тис., К. Гартінг – 469 тис., М. Крупенський – 329 тис., М. Руссо – 145 тис., Н. Руссо – 303 тис., Л. Руссо – 140 тис., Є. Донич – 472 тис., Є. Стаматі – 218 тис., Є. Леонард – 191 тис., А. Леонард – 116 тис., І. Бузня – 130 тис., С. Гафенко – 177 тис., К. Неметц – 139 тис., Є. Лукасевич – 185 тис., А. Бантиш – 112 тис., І. Чолак – 102 тис., Н. Баканча – 111 тис., П. Ромашкан – 102 тис., М. Крісті – 85 тис., В. Стоєско – 89 тис., Ф. Георгіца – 59 тис., В. Мунтян – 62 тис., І. Чухурян – 55 тис. крб. Усього найбільших боржників було вказано 156 осіб (13).

Царський уряд цілеспрямовано проводив політику підтримки дворян. Тільки в Бессарабії до 1902 р. кредити дворянам склали 37 млн. крб. (14, 50-51). Однак апетити дворянської верстви зростали настільки, що Державний банк іноді відмовляв у наданні позик.

Один із найзаможніших дворян Бессарабії, президент губернського товариства сільських господарів М. Дерожинський у 1902 р., звертаючись до керуючого Кишинівським відділенням Державного банку, писав: „Не можу не висловити свої співчуття, що така гарна установа, як Державний банк, котрий може паралізувати апетити лихварів і зберегти для держави багато грошей та підтримати нас – землевласників, не має можливості виділяти позики хоча б у межах затвердженого статуту” (14, 151).

Для з’ясування питань про роль дворянства у становленні фінансової сфери ми проаналізували списки членів фінансових установ Одеського градоначальства, надруковані в „Адрес-календарях Одеського градоначальства” за 1866, 1898, 1900 та 1905 рр. Зіставлення даних дозволяє зробити такі узагальнення. По-перше, починаючи з середини XIX ст. дворяни міцно опанували банківські установи краю, однак по мірі розвитку капіталістичних відносин вони змушені були дещо поступитися вихідцям з недворянських станів. Якщо порівняти списки управлінців Земського банку Херсонської губернії, то з’ясовується, що в середині XIX ст. дворянам належало 100 % усіх керівних посад у цій установі. З роками чисельність посадових осіб у названому банку збільшується, однак кількість дворян зменшується. У 1900 р. останні становили лише 6 % (15; 16).

З поширенням кредитування значно зросла численність банківських працівників: замість 15 осіб, які працювали в конторі Земського банку Херсонської губернії у 1900 р., у 1905 р. ми виявили 51 особу. Штат службовців банку збільшився у 4 рази! Істотно зросла кількість представників недворянського стану.

У 1900 р. дворяни очолювали 4 фінансові установи з 8 в Одеському градоначальстві, що складало 50% (17). Головою Одеського товариства взаємного кредиту був дійсний статський радник С. Ярошенко, Одеський обліковий банк очолював дворянин С. Раллі, Земський банк Херсонської губернії підпорядковувався статському раднику А. Фатуровському, акціонерним товариством „Одеський приватний ломбард” керував дворянин В. Кірхнер. Хоча іноді дворяни були також клієнтами міських ломбардів.

Російська імперія початку XX ст. зберігала багато рис старої дворянської вотчини, де головні важелі управління знаходилися в руках першого, або „благородного”. Дворянська шляхетність і корпоративні інтереси визначали ставлення їх до ділових людей. В історії дворянських родин заняття підприємницькою та торгово-фінансовою діяльністю було епізодичним явищем. Переважно дворяни давали в оренду землі, лісові та інші угіддя, нерухомість у містах, кошти від цього найчастіше витрачалися на побутові потреби, придбання коштовностей, меценатство. Більша частина дворян воліла мати не виробничі джерела прибутку, рідко обираючи основним заняттям підприємництво або торгово-фінансову діяльність.

У 1905 р. ситуація змінюється: незважаючи на кількісне збільшення представників недворянських станів у керівництві фінансовими установами краю, дворяни зберігають за собою керівні посади – вони очолюють 70% фінансових установ краю. Це свідчить, що попри всі модернізаційні зміни, які відбувалися в Російській імперії, дворянство південноукраїнських губерній займало значне місце в становленні товарно-грошових відносин у краї.

Місцеве дворянство висунуло зі свого середовища більшість великих підприємців і фінансистів краю. Дворянство на початку ХХ ст. продовжувало відігравати важливу роль у господарському житті регіону та країни в цілому.

1. Корелин А. П. Сельскохозяйственный кредит в России в конце XIX – начале XX века. – М., 1988.
2. Дружкова І.С. Діяльність державних закладів на Півдні України у другій половині XIX ст. // Південний архів. – 2003. – №12.
3. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). – Ф. 442. Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора (1796-1916 рр.). – Оп. 45. – Спр. 492: Ч.І. Про надання дворянам права участі у заміщенні посад директорів та їх товаришів громадських міських банків, а також бути обраними на ці посади. – Витяг з офіційного додатку до газети „Північна Пошта”. – 1864. – № 225.
4. Одесса. Исторический и торгово-экономический очерк Одессы в связи с Новороссийским краем. – Одесса, 1881.
5. Вся торгово-промышленная Одесса. Адресно-справочная книга на 1914 год. – Одесса, 1913.
6. Краткая родословная дворян Тройницких. Корректированное изд. – СПб., 1911.
7. Обзор Бессарабской губернии за 1901 г. – Кишинев, 1902. – 198 с.
8. Лавычев В.Я. Крупная буржуазия в пореформенной России (1861-1900). – М., 1974.
9. Бабилунга Н.В. Курс лекций по истории Молдавии: Лекция 6. Бессарабия в составе России. – Тирасполь, 1978.
10. Шемяков Д.Е. Очерки экономической истории Бессарабии. – Кишинев, 1980.
11. Корелин А.П. Сельскохозяйственный кредит в России в конце XIX – начале XX века. – М., 1988.
12. Боханов А.Н. Крупная буржуазия России (конец XIX – 1914 г.). – М., 1992.
13. Вестник финансов, промышленности и торговли 1898 г. – СПб., 1898. – Т. 3.
14. Обзор Бессарабской губернии за 1901 г. – Кишинев, 1902.
15. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1898 г. – Одесса, 1897.
16. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1900 г. – Одесса, 1899.
17. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1900 г. – Одесса, 1899.
18. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1905 г. – Одесса, 1904.